

СУСПІЛЬНА ДОКТРИНА У ТВОРЧОСТІ КИЇВСЬКИХ МИТРОПОЛИТІВ ДОМОНГОЛЬСЬКОЇ ДОБИ

У статті проведено аналіз творчості Київських митрополитів домонгольської доби Іларіона, Никифора і Кліма Смолятича. Основну увагу в дослідженні присвячено проблемам національної свідомості, освіти і культурі як головним аспектам формування християнської української нації.

Ключові слова: Іларіон, Никифор, Клим Смолятич, симфонія Церкви і держави, християнська культура Русі.

Актуальність дослідження. Історія українського народу, його культура і традиції є для нас, українців ХХІ століття, чи не найбагатшим фундаментом, на якому формувалися особливості специфічних для українців світобачення і власної ідентичності. Ті світоглядні основи, які були закладеними на зорі формування української нації та державотворення, визначили чи не весь хід історії нашого народу. З цієї причини духовна спадщина минулого ніколи не втратить своєї актуальності та важливості для сучасних та майбутніх поколінь.

Однією з недостатньо вивчених сторінок нашої духовної спадщини є творчі пошуки мислителів домонгольської доби. Перед цим дослідженням ставиться **ціль** проаналізувати соціальні аспекти у творах Київських митрополитів Іларіона, Никифора і Кліма Смолятича, дослідити їхнє бачення проблем національної свідомості, ролі освіти та культури у формуванні українського народу та поширенні християнства.

Стан вивчення. Для досягнення поставлених цілей у статті особлива увага звертається на твори самих митрополитів Іларіона, Никифора та Кліма Смолятича. Окрім цього використовується дослідження відомих учених С.Бичкова, С.Висоцького, М.Грушевського, А.Доброклонського, С.Єфремова, Д.Кучерюка, М.Лабуньки, Д.Ліхачьова, І.Огородника, Г.Подскальського, Р.Скриннікова, Ю.Федоріва, М.Чубатого та інших.

Виклад основного матеріалу. На Русі існували дві абсолютно незалежні одна від одної владні структури: церковна і світська. Співіснування двох влад було благом для народу: вони пригальмовували розвиток негативних тенденцій одна в одній, і швидко єднали свої зусилля для загального добра. Так виникла їх тісна співпраця, яку сучасне богослов'я називає симфонією. Церковний історик С. Бичков писав: "З цього не випливає, що Церква у Давній Русі була цілковито залежною від великого князя і повністю підкореною йому. Навпаки, оскільки перші Митрополити-Предстоятелі Руської Церкви були греками, призначались і підкорялись Константинопольському Патріарху, то Церква зберігала більше ніж коли-небудь свою незалежність від посягань державної влади" [1, с. 7].

Світська влада часто опиралася на Церкву. Тому задля суверенності держави влада потребувала незалежності Церкви. Цю потребу прогледів ще Володимир Великий. Деякі дослідники підтвердження цих думок будували на теорії прийняття хрещення Руссю з Охриди [13, с. 32]. Але нас ця теорія, безпосередньо, не цікавить, наводимо її лише для підтвердження важливості для держави наявності незалежної Церкви. Князь покладався на Церкву як на гарант правильності власних рішень. Церква, у свою чергу, вказує князю на його помилки і пропонує йому вирішення політичних проблем.

Церква у своїй співпраці з державою переслідує одну мету: втілити Божественну волю в конкретну ситуацію даного місця і часу.

Участь Церкви у суспільному служінні державної влади впливає із симфонії, яка зазнала апогею свого розвитку за часів правління князя Ярослава Мудрого та митрополита Іларіона. "Як князі брали участь у керівництві церковними справами, так і єпископи старалися впливати на княжу політику. Подібна співпраця держави і церкви досягла свого zenіту за

правління Володимира Мономаха. Але, за словами Іларіона, вже Володимир I приймав участь в соборах, обговорюючи з церковним керівництвом шлях і засоби укріплення віри серед новонавернених" [12, с. 64].

Духовенство, вказуючи владі на важливі моменти суспільного життя, не ставило себе, у світському розумінні, вищим від неї. Тут завжди треба пам'ятати, що монархи, бояри, воєводи та інші високі посадовці Київської Русі були християнами, часто глибоко віруючими. Одночасно вони мали владу, займали високі становища, і через це мусили приймати рішення, які впливали на життя держави. Як християни вони приходили за порадами до своїх духівників і сповідників, які, глибинно розуміючи проблему, давали батьківську пораду. Ця порада часто приносила не лише духовну користь тому, хто її просив, але й добро для народу, яким він керував. Наприклад, "Митрополит Никифор виразно заявив Рурику, що то обов'язок духовенства впливати на князів та повздержувати їх від воєн: 'Княже, мы есмы представлены в Руской земли от Бога востягивати вас от кровопролитыя'" [16, с. 15].

Київські митрополити Іларіон, Никифор та Клим Смолятич були, перш за все, Отцями Руської Церкви, до якої належали і правителі, і народ Київської Русі. Тому їх твори несуть в собі зміст духовного наставляння для своєї пастви, вболівання за її добро. Часто в їх творах можна зустріти різкі висловлювання на адресу правлячої верхівки. На це були пастирські і богословські підстави. Пастирською підставою було їх становище як Отця Церкви, а богословською – симфонія.

"Своєю метою Іларіон ставить не просто подання загальної історії, картини її розвитку відповідно до канонів християнського світогляду, вписання в контексті історії Русі, похвалити Володимира Святославича, а схвалити велич свого часу, подивитись на нього з точки зору 'нових людей', якими виступають ідеологи політики Ярослава Мудрого, спробувати теоретично обґрунтувати завдання і послугувати успіху їх розв'язання" [9, с. 36]. Митрополит у своєму "Слові..." повстає великим оптимістом. Він хвалить Володимира і все, що той зробив, тим самим, наче викрикуючи з глибини душі, возносить досягнення Русі. Причина великих досягнень у вдалому і самопожертвувальному суспільному служінні князя Володимира Великого. Іларіон змальовує Володимира як приклад для наслідування: "Те, що чув ти, о славний, не для пересудів залишив почуте, але ділом завершував: прохачам – подавав, нагих – одягав, спраглих і голодних – вдоволяв, болящим всіляку втіху подавав, боржників викупував, рабам свободу давав. Твої-бо щедроти і милість донині у спогадах людей живуть, а тим паче перед Богом і ангелами Його" [14, с. 212].

Святий Володимир для Іларіона – ідеал; кожен правитель повинен поступати так, як він. Уподобуючись до Володимира, кожен монарх утверджує своє покликання. На підставі цього митрополит хвалить Ярослава за продовження батьківської лінії [14, с. 213].

Найбільшою заслугою Володимира є святість його життя, яка виразилась у християнізації держави і особистій побожності. Тому його наступники повинні наслідувати Володимира, перш за все у святості. "Устань і подивись на чадо своє Георгія (*Ярослав Мудрий хрестився під іменем Георгій – О. III*)!.. А ще ж подивися і на благовірну невістку свою Ярину, подивись на внуків своїх і правнуків, як живуть вони, як береже їх Господь, як бережуть благовір'я, заповідане тобою, як до святих церков учащують, як прославляють Христа, як поклоняються імені його" [14, с. 213].

Як приклад для наслідування, Іларіон пропонує ще один вияв симфонії – спільну раду князя та церковної ієрархії для вирішення проблемних питань: "Константин зі святими отцями Нікейського Собору закон людям встановив, а ти з новими нашими отцями-єпископами, збираючись часто, з великим смиренням радився, як для людей сих, які щойно пізнали Господа, закон утвердити" [14, с. 212]. Іларіон розповідає про це як про щось величне, а, водночас, звичне і нормальне. Видно, що для нього спільні ради не були чимось незвичайним, а, можливо, і за його правління такі відбувались.

Завершуючи своє "Слово..." митрополит перечислює ті риси князя, які втілював у собі св. Володимир і, як приклад для наслідування, залишив нащадкам: "Ти, чесна голово, для голих був одягом, для голодних – годувальником, ти був для спраглих утробы охолодою, ти був для удовиць помічником, ти був для подорожніх пристанищем, для бездомних – стріхою, для ображених – заступником, для убогих – збагаченням" [14, с. 212].

Отже, зі сказаного можемо зробити висновок, що Іларіон бачить у правителі, перш за все, слугителя народу, який, втілюючи в собі найблагородніші чесноти доброго християнина, зуміє їх виразити назовні добрими вчинками, і так подасть приклад усьому народові. Влада полягає не у керуванні, а в предстоянні. Князь першим повинен досягти святості і того навчити свій народ.

Климент Смолятич продовжував традицію свого славного попередника Іларіона. "Витлумачуючи Святе Письмо в душі Іларіона, Климент Смолятич алегорично пояснював його у формі емпіричного божественного, зводячи до земного, де 'тварне буття' стає джерелом усякого теоретизування про Бога" [10, с. 119-120]. Клим більшу увагу звертає на Церкву. Він не покладає на князя роль прикладу для народу. На його думку ця місія в державі повинна здійснювати Церква, яка не має права посідати матеріальних дібр, щоб не узалежнитись від них, і могли твердо стояти на захисті справедливості. "Він стоїть на становищі вбожества Церкви, він рішучо противний, щоб церковні установи набували земські добра, громадили маєтки та послуговувались робочою працею пів-невільників, нижчих верств населення, изгоями та сябрами" [17, с. 468].

Митрополит Никифор так повчає князя Володимира Мономаха: "Ось про це поміркуй, княже мій, про що довідайся: про вигнаних тобою, про засуджених тобою на покару, про відкинутих. Спом'яни про всіх, хто на кого заявив і хто кого обмовив, і, сам собі суддя, розсуди таких, і, від Бога навчений, всіх пригадай, і так учини. І відпусти їм, хай і тобі відпуститься" [14, с. 367]. Митрополит в душі попередників вчить князя бачити потребу свого народу і на неї реагувати. "Послання..." Никифор написав на передодні посту, як вважають дослідники – Різдяного. Тому усе сказане в ньому було сказаним духовним батьком своєму чаду. Цим знову підтверджується теза, що всі втручання в справи князів з боку Церкви мали на меті їх духовне добро. "Саме тому наважились ми, бо устав є церковний і правило: вчасно говорити князям щось корисне" [14, с. 368].

Суспільне служіння влади в думках Київських митрополитів домонгольської доби впливало з духовності і скеровувалось до духовного добра. Ця своєрідна соціальна доктрина була наслідком християнізації поняття "влада" на Русі.

Симфонічні відносини Церкви і держави у Київській Русі підживлювали здорові для кожної нації почуття патріотизму і національної свідомості. Церква відчитувала в тому контексті четверту заповідь Богу, де "батьки" розумілись у широкому значенні не лише як конкретні особи – люди, які дають фізичне життя, а й як Батьківщина.

Хоч симфонію Київська Церква не звужувала виключно до держави, а готова була у своїй вселенскості будувати її зі всім людством, все ж, на рівні помісності, Церква розуміла важливість контактів з конкретною державою та її народом. Життя ставило Церкву в ситуацію, в якій неможливо було ігнорувати Державою як організованою нацією. Тому Церква йде на зустріч державі у вихованні нації свідомої свого стану.

Ситуація, що склалася на Русі в період зрілого середньовіччя, вимагала важкої і цілеспрямованої праці в цьому аспекті. Держава була ще дуже молодою, до того ж складеною з великої кількості колишніх племен і недосконалих державних утворень раннього середньовіччя. Кожна з тих суспільностей мала свої тривалі традиції і усвідомлювала власну ідентичність. Це стояло на перешкоді до повної інтеграції в один руський народ. Швидкий політичний, економічний і військовий зріст Русі призвів до інтенсивних міжнародних контактів. У Київській державі були священники з Греції і Болгарії, вояки зі Скандинавії, купці з більшості країн Євразії. Вони вносили в українську дійсність елементи різних культур і релігій. Це не сприяло утвердженню патріотизму, а, швидше, – поширенню космополітичних тенденцій.

Безперечною умовою розвитку держави (а особливо її становлення) є консолідація усіх сил суспільства, скерування їх в один напрямок. При строкатості та роз'єднаності поглядів важко творити щось єдине. Об'єднавчим консенсусом для народу Київської Русі стало християнство. Це було одним із каталізаторів для такого швидкого розвитку симфонії Церкви і держави. Обидві інституції виконують власні завдання у світі, проте в момент особливої ваги їх шляхи перепліталися.

Особливу роль у розвитку національної свідомості відіграла література тих часів. Найталановитіші письменники Київської Русі – митрополити Іларіон, Клим Смолятич та

Никифор зверталися до цієї тематики. Першою і найважливішою у державі митрополити все ж вважали християнізацію. Та думка перегукувалась і з іншими творами того часу.

Найбільше тут прислужився митрополит Іларіон. Усе його "Слово..." було пронизане ідеями патріотизму. Цей першоєрарх Київської Церкви був русичем, на нього було покладено функцію обґрунтування статусу християнської Русі. "Перший руський літопис і Слово... стали блискучими виразниками того народно-патріотичного підйому, який охопив Київську державу у зв'язку зі загальними культурними успіхами Русі" [8, с. 41].

Усе життя і діяльність митрополита Іларіона були жертвою за свою Церкву і Батьківщину. Сам факт його вибору на Київський митрополичий престіл був спробою національної ідентифікації.

"Слово про закон і благодать" Іларіонове цікаве своєю антиномічністю. Автор звеличує і підкреслює особливості українського народу, робить великий акцент на національну свідомість. Поряд з цим не залишає місця для жодних ідей нацистського, шовіністичного чи ексклюзивістичного характеру. На противагу до них митрополит наводить думки, які отримали у дослідників назву теорії "еволюції історії" [9, с. 34-35]. Отож, у "Слові..." простежуємо одночасно тенденції до націоналізації та глобалізації. "Все 'Слово' Іларіона з початку до кінця являє собою прямий і органічний розвиток єдиної патріотичної думки. І чудово, що та патріотична думка Іларіона весь час підкреслює, що руський народ лиш частина людства" [8, с. 36].

Твір Іларіона став своєрідним ментальним вектором для Київської Русі, дотримання якого надавало її народу можливості раціонального осмислення своєї національної приналежності. У "Слові..." "двірський духовник Ярослава, Іларіон, вложив ідеологію християнської Русі-України тих часів" [17, с. 313].

Розвиток людства для митрополита Іларіона – це перш за все шлях до Христа, який звершується через різні середники. Пригадаймо, що він жив і творив у період масового навернення на християнство народів Європи. Руський народ включився у той загальний процес, принісши в нього свої особливості. "Своєрідне ставлення до сьогодення в образі історії Іларіон пов'язує з утвердженням патріотизму, любові до Вітчизни, що є провідною темою 'Слова...'. Воно є першою пам'яткою, в якій підтверджується велич і єдність землі Руської, прагненням організованого вписання свого народу у всесвітній історичний процес" [10, с. 105].

Найбільшу радість для Іларіона приносить те, що християнство на Русі приймається, входячи у плоть і кров, стає для слов'ян рідним. "Патріотизм і полемічний пафос 'Слова...' зростає в міру того, як Іларіон описує успіхи християнства серед русичів" [8, с. 33]. Окрім того, у "Слові..." можемо простежити, що ідеї щирої і глибокої любові до рідного краю були на той час в Русі високо розвиненими. "Автор пишається силою та величчю свого рідного краю і його 'Слово' дає цікаве свідчення про ту національну свідомість, яка вже тоді жертвила серед кращих людей свого часу" [5, с. 84].

Сам Іларіон, як видно з його твору, відзначався великою любов'ю до Батьківщини. Можливо саме його глибинні переживання дали твору таку життєвість. "Зрівняння української землі з грецькою, українського володаря з грецьким імператором, порівняння Володимира з Константином і Давидом, а Ярослава з Соломоном, звеличення Києва, молитва за українську землю вказує на національну свідомість Іларіона" [11, с. 60].

Підсумовуючи Іларіонові думки, можемо сказати, що "провідною ідеєю 'Слова...' є утвердження патріотизму, любові до Вітчизни. Саме цей твір є першим, в якому змальовується велич і єдність землі Руської. Іларіон прославляє патріотизм видатних діячів, князів руських, перш за все Володимира" [15, с. 23].

І не тільки у творчості Іларіона, а й у всій культурі Київської Русі державницька і християнська ідеї тісно взаємопов'язані. Християнство сприяло державницькому формуванню русичів здійснювало цементуючий вплив на об'єднання усіх руських земель. Церква освячувала національні почуття. Християнські ідеї виступили тією сферою духовно-практичної діяльності, яка захищала людину від фізичного деспотизму і духовного поневолення.

Щодо іншого митрополита-русича Кліма Смолятича, то про нього можемо сказати, що "із соціальних проблем найбільш чітко виражена у 'Післанні...' ідея цілковитої незалежності Русі"

[15, с. 29]. Патріотизм не був чужим для ієрархії Київської Церкви. Він впливав із симфонії Церкви і держави, і свідчив про здоров'я стосунків Церкви і держави.

Патріотизм – це, загалом кажучи, любов до Батьківщини, яка не може залишатися пасивною. Її активізацією є творча діяльність у світі, загалом, і в державі, зокрема. Таким чином, патріотизм стає стимулом до створення специфічної для даного народу культури.

Важливим етапом для творення культури Київської Русі було Володимирове хрещення 988 року. Ця подія стала переломною для усієї держави. В культурологічному плані 988 рік – це дата символічна, яка підсумовує довгий процес інкультурації до і після неї. Та й в історичній науці її істинність піддається великим дискусіям.

Проблема самовизначення в культурно-цивілізаційному оточенні постала перед українцями саме в період великої світоглядної трансформації – християнізації Київської Русі, що зафіксована в таких найстарших вітчизняних писемних пам'ятках, як "Слово про закон і благодать" Іларіона Київського. До прийняття християнства Київська Русь вже мала довгу історію від Кия до Аскольда". Такий тривалий період не міг не створити самобутньої культури. І вже символічний 988 рік приніс для руської культури можливість сягнути за незвідані горизонти. Досі Русь зі своєю релігією та культурою була закритою в собі; за винятком торгівлі та воєн, спілкування з іншими народами було мізерним. Хрещення дозволило русичам спілкуватися з усіма здобутками європейської цивілізації тих часів. На Русь приїжджали письменні люди з Греції, Болгарії, Німеччини в ролі місіонерів. Побіч свого основного призначення, вони вчили місцевих людей своєї мови, привозили книжки. Це було лише на користь Русі, яка, маючи тверду базу власної культури, "і свого не цуралась, і чужого научалась". Спілкування народів пришвидшувало процес інтеграції Русі в європейське культурне середовище.

Крім зовнішніх чинників культуротворення на Русі, вагомою була внутрішня його специфіка. Ту специфіку відображує саме слово "культура", тобто похідне від релігійного культу. В Київській державі релігія і культура виступали єдиним монолітом. Це утруднювало інкультурацію, але, з іншого боку, зміцнювало християнство там, де воно зазнало успіху.

З приходом християнства, на Русь потрапили культурні здобутки Візантії. "Культура Київської Русі ввібрала в себе впливи Візантійської та інших сусідніх держав Сходу й Заходу, перетворивши їх на власний здобуток, з елементами слов'янських етнічних уявлень і самосвідомості. Це свідчить про досить ґрунтовні культурно-історичні підвалини, закладені впродовж попередніх тисячоліть, серед яких не останнє місце належало енергії життєствердження, моральним та етичним цінностям" [6, с. 473]. Це дало підстави по-новому осмислювати усі сфери соціального життя.

Найважливішу роль у творенні християнської культури Русі відіграли важливі центри церковного життя. Кожна галузь культури своїм розвитком завдячує Церкві: архітектура розвивалась у будівництві храмів, живопис – в іконописі, музика – церковних піснеспівах, письменство – в церковних школах. "Єпископії, крім прямого призначення, відігравали роль осередків писемної культури в різних регіонах держави. Завдяки їхній діяльності, вони, як і державно-адміністративна система, мали важливе значення в поширенні передової за тих часів столичної культури, зокрема писемності Київської школи серед населення країни" [2, с. 199].

Особливої ваги на культурному полі набрала діяльність Київської Церкви у столиці. Тут діяльність концентрувалась в митрополичому соборі – Софії Київській, яка стала найбільшим центром освіти, культури і мистецтва на Русі. "Софія Київська ... виконувалося багато завдань просвітницького характеру, адже при соборі діяла школа для дітей знаті й духовенства, інтенсивно велася перекладацька справа й переписування цінних книг, передусім богословських, вивчалися мови засвоювалась премудрість художнього ремесла; існувала бібліотека, великим прихильником і збирачем якої був Ярослав Мудрий" [6, с. 472].

Піком культурного розвитку Київської Русі було правління Ярослава Мудрого. Недаремно митрополит Іларіон так гучно закликав до Володимира Великого: "Устань і подивись на чадо своє Георгія!.. І возрадується, і возвеселися" [14, с. 213].

У створених Ярославом умовах могли діяти руські ієрархи, творячи величність культури. "Серед єпископів часто були видатні письменники, філософи, добре освічені й виховані на київських культурних традиціях люди" [2, с. 199].

Цікавим феноменом у тому процесі була творчість Іларіона та Кліма Смолятича. Перший репрезентує візантійську риторичну пристосовану до слов'янської ментальності. В такій зовнішній формі Іларіон висловлює свої вічні думки. "За своїм жанром, 'Слово' – це приклад, а рівночасно й модель проповідницької літератури візантійського типу. По своїй формі це гомілія – проповідь" [7, с. 36].

Автор "Слова про закон і благодать" бачить у своїх сучасниках не пасивних спостерігачів за соціальними змінами, а справжніх творців нової культури, нового світосприймання. "У поняття 'нових людей', 'нових народів' вкладається дієвий сенс, який спрямовував у відповідне русло енергію оновлення культури як і в цілому світовідношення Русі" [6, с. 467]. Це заклик до творчості. Цікаво, що той заклик прозвучав з уст творця духовної культури.

Клим Смолятич у своєму творі, адресованому пресвітерові Фомі, виявляє відкритість на філософію греків. "Фома дорікає своєму опоненту за гордовитість і за те, що той пишається вченістю, вдаючи з себе філософа й не на святих отців, а на Гомера, Арістотеля й Платона посилаючись" [6, с. 466]. Це свідчить про творчі пошуки, які є рушіями культури.

Проблема освіти Київської Русі епохи зрілого середньовіччя є невід'ємною частиною усього процесу становлення культури нашого народу. Особливо, якщо враховувати, що в той час відбувалось ламання стереотипів і відкривалися нові горизонти осмислення.

Загальною тенденцією в Європі було те, що освітою займалась переважно Церква. Це й зрозуміло. Феодали часто були безграмотні. Для керування своїми володіннями їм було потрібно володіти мистецтвом військової стратегії, а не високою освітою. Хоч, безперечно, йдеться не про всіх. Були серед них і високоосвічені. Але ті не завжди мали можливість опікуватись освітою і наукою.

Іншою була ситуація в Церкві. Духовенство володіло грамотою принаймні для того, щоб читати літургійні книги. Ті серед них, хто мав кращу освіту, залучались до шкільництва. Тому середньовічні школи існували під егідою монастирів, кафедральних соборів і великих парафій.

Особливістю освіти Київської Русі були тісні церковні міжнародні відносини. Як наслідок, духовенство часто вивчало грецьку мову, що давало доступ до величезної кількості літератури написаної в античній Греції та Римській імперії. "Освіта наша в період домонгольський носить на собі безперечні сліди візантійського впливу. Так і повинно було статись: освіта у нас насаджена греками... Греки вводили в нас освіту саме в тих розмірах, в яких вона існувала в Греції, – освіту саме наукову, а не одну лише грамотність" [4, с. 48].

Християнізація Русі сильно відбилась на освіті. Заснування шкіл і бібліотек, створення інтелектуальних середовищ стали базою розвитку праукраїнської церковної освіти. "Разом з поширенням християнства Володимир підтримував зв'язки з духовенством, на які духовенство мало культурні впливи: книжну науку, освіту, штуку, артистичну творчість і все те, що служило релігійним і церковним потребам" [16, с. 11]. Держава сприяла Христовій Церкві у розповсюдженні писемності, літератури, мистецтва, архітектури. Через християнство державницька діяльність наповнювалася гуманістичним змістом. Своєю релігійно-культурницькою діяльністю духовенство сприяло зміцненню християнства на національному ґрунті, а також на християнізацію культури та державотворення.

Галузь освіти була чи не найбільшою об'єднуючою ланкою між Церквою і державою. В них особливо відчувалась симфонія цих інституцій. За допомогою освіти Церква виховувала кадри для усіх керівних державних установ. Тим допомагала державі, а, одночасно, укріплювала свої позиції в ній. В освіті Церква ставила перед собою два завдання: 1) поглиблення християнізації Русі через катехизу і богословську науку; 2) просвітництво народних мас.

Побіжно цю проблематику заторкують Київські митрополити Іларіон, Никифор і Клим Смолятич у своїх творах.

Митрополит Іларіон, який славиться вишуканим стилем свого твору, ставить собі за мету прославити заслуги князя Володимира Великого. Можливо, тематика "Слова...", а, можливо, його форма надала йому надзвичайної популярності.

Знання тут безпосередньо торкається ідея автора про те, що князі, про яких він говорить, були обдаровані особливим розумом. "Прославляючи діяння князів руських, і перш за все, прийняття християнства, Іларіон наділяє їх 'вищим розумом земних мудреців'" [15, с. 23]. Це великий приклад для народу – побачити високі якості своїх провідників. На думку Іларіона, Володимир "усі дні життя свого управляв землею своєю правдою, мужністю і розумом, і зійшло на нього навіщення Всевишнього, – споглянуло на нього всемілостиве око благого Бога і возсіяв розум у серці його, щоб зрозуміти суєту ідольської обмани, відшукати єдиного Бога, який сотворив усяке створіння, – видиме і невидиме" [14, с. 209]. Учителем для народу є Церква. В самому Києві "добрим учителем благовір'я" [14, с. 212] була церква Св. Софії.

Клим Смолятич презентує своїм читачам освіту, яка була у Київській Русі. "Ті книжники митрополітанського кліру, на котрих посилається Клим як на справжніх представників сучасної освіти, се були люди, що пройшли вищу школу грецької мови, вповні володіли граматичним знанням, яке було вінцем сучасного вишколення, літературного і теологічного" [3, с. 26].

Вагомим є особистий приклад митрополита. Його твір є відповіддю на закиди пресвітера Фоми, що Климент посилається на філософів більше, ніж на Святе Письмо і Святих Отців. Не вникаючи в їх суперечку, зі самих закидів можемо побачити, що Клим Смолятич володів неабияким знанням грецької філософії.

Основна думка Кліма Смолятича в тому, що "пастиреві мало праведного життя; треба йому ще бути й добре освіченою людиною, бо без освіти не можна давати лад у Церкві і навіть святе письмо розуміти" [5, с. 84].

Митрополит Никифор торкається теми знань у своєму "Посланні до князя Володимира Мономаха". Він надає розуму функції контролю над усіма силами душі. "Знання необхідне як запорука, основа доброчестя, моральності людини. Воно є те, що гармонізує словесне, люте й бажане, тобто всі сили душі... З розумом Никифор пов'язує мудрість..." [10, с. 197].

Духовна боротьба бачиться Никифором як конфронтація розумного і нерозумного первнів людської душі. "Подвійне суть життя наше: розумне і нерозумне, духовне і тілесне. Та в розумному і духовному – божественне щось є і дивне, і таке, що безплотного ества дотикається, а в нерозумному – пристрасне і слабосильне. І тому борні в нас багато, і противиться плоть духові, а дух плоті" [14, с. 364]. Знання для цього автора є джерелом найвищих рис людини. "Зі знанням, розумом Никифор пов'язує мудрість, доброчесність, моральність, порядність людини" [15, с. 26]. Найкращим вчителем є "Слово Боже, яке в нас, здорове й ціле і вчить воно" [14, с. 368].

Висновки. Тему суспільної доктрини у літературі Київської Русі можна підсумувати словами Великого князя Київського Володимира Мономаха, автора видатного твору тієї епохи "Поучення дітям": "Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтесь" [14, с. 368].

Література

1. Бычков С. Русская Церковь и императорская власть / С.Бычков. – М., 1998.
2. Висоцький С. Київська писемна школа X-XII ст. / С.Висоцький. – Львів-Київ-Нью-Йорк, 1998.
3. Грушевський М. Історія української літератури. Т. 2. / М.Грушевський. – К., 1993.
4. Доброклонский А. Руководство по истории Русской Церкви / А.Доброклонский. – М., 2001.
5. Єфремов С. Історія українського письменства / С.Єфремов. – К., 1995.
6. Кучерюк Д. Культура слов'ян. Україна в контексті культурно-історичних доль слов'янства / Д.Кучерюк // Історія світової культури. – К., 2000
7. Лабунька М. Митрополит Іларіон і його писання / М.Лабунька // Богословіє. Т. 53. – 1989.
8. Лихачёв Д. "Слово о законе и благодати" Иларионово / Д.Лихачёв // Избранные работы в трёх томах. Т. 2. – Л., 1987.
9. Огородник І. Історія філософської думки в Україні / І.Огородник, В.Огородник. – К., 1999.
10. Огородник І. Українська філософія в іменах / І.Огородник, М.Русин. – К., 1997.

11. Перші українські проповідники і їх твори // Праці Греко-Католицької Академії. – Т. XXXV – Рим, 1973.
12. Подскальский Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси / Г.Подскальский. – С-П., 1996.
13. Скрынников Р. Крест и корона. Церковь и государство на Руси IX-XVII вв. / Р.Скрынников. – С-П., 2000.
14. Тисяча років української суспільно-політичної думки. Т. 1. – К., 2001.
15. Федів Ю. Історія української філософії / Ю.Федів, Н.Мозгова. – К., 2000.
16. Федорів Ю. Організаційна структура Української Церкви / Ю.Федорів. – Торонто, 1990.
17. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. 1. / М.Чубатий. – Рим-Нью-Йорк, 1965.

Oleh Shepetyak

**The social doctrine in the works of the metropolitans of Kyiv
in before-mongolian epoch**

The article deals with the analysis of the works of the metropolitans of Kyiv in before-mongolian epoch. We deal with the works of such metropolitans as: Ilarion, Nykyphor and Klym Smoliatych. The main attention is paid to the problem of national consciousness, education and culture as the main aspects of formation of Ukrainian Christian nation.

Keywords: Ilarion, Nykyphor, Klym Smoliatych, Church and state symphony, Christian culture of Rus.

Олег Шепетяк

**Общественная доктрина в творчестве Киевских митрополитов
домонгольской эпохи**

В статье проведен анализ творчества Киевских митрополитов домонгольской эпохи Илариона, Никифора и Клим Смолятича. Основное внимание в исследовании посвящено проблемам национального сознания, образованию и культуре как главным аспектам формирования христианской украинской нации.

Ключевые слова: Иларион, Никифор, Клим Смолятич, симфония Церкви и государства, христианская культура Руси.